

RECENZE A ZPRÁVY

Zpráva o činnosti Kruhu přátel českého jazyka v akademickém roce 2024/2025

The Circle of Friends of the Czech Language during the academic year 2024–2025

Robert DITTMANN | Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK

Josef BARTOŇ | Katedra biblických věd a starých jazyků KTF UK

Ondřej KOUPIL, Petr NEJEDLÝ | Ústav pro jazyk český AV ČR

Vladimír PETKEVIČ | Ústav lingvistiky FF UK

Irena VAŇKOVÁ | Ústav bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících FF UK

Nový akademický rok začal v Kruhu 2. 10. přednáškou **Petra Nejedlyho** (oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR) *Padesátka Olympiády v českém jazyce*. Věnovala se celostátní soutěži, která si už od 70. let minulého století klade za cíl podněcovat jazykovou kreativitu i analytické myšlení středoškoláků a žáků vyšších ročníků základních škol. Přednášející připomněl publiku – tvořenému mj. též řadou bohemistů různých generací, kteří se kdysi olympiády účastnili – starší i novější soutěžní úkoly ze svého archivu i každoročních zpráv z časopisu *Český jazyk a literatura*. V průběhu diskuse se přítomní měli možnost zamyslet nad tím, jakou proměnou během let soutěžní úkoly (a ovšem i výuka mateřského jazyka) prošly. Jako evidentní se ukázala jedinečnost Olympiády v českém jazyce, která se promítla do profesního i osobního života mnoha bývalých účastníků a spolu s tím i do soudobé české bohemistiky. Následující středu, 9. 10., přijel do Kruhu **Ivan Zelinka** (Katedra informatiky FEI VŠB–TU Ostrava) s tématem *Voynichův rukopis: tajemství neznámého jazyka a nové cesty k jeho rozluštění*. Dosud nedešifrovaný rukopis, datovaný radiouhlíkovou metodou do let 1404–1438 a spojený i s českými zeměmi (prvním známým vlastníkem byl alchymista Jiří Bareš, rukopis odkázal Janu Markovi Marci), totiž vykazuje rysy přirozeného jazyka, avšak ani nejnovější nástroje umělé inteligence jeho tajemství dosud neodhalily. Nejedná se však o náhodný shluk liter. V přednášce byly poutavě přiblíženy nejnovější snahy o rozluštění pomocí pokročilých matematických metod a zmíněny byly také nejrůznější amatérské pokusy. Přednášející detailně představil fraktální analýzu rukopisu a rovněž analýzu textu jako komplexních sítí, obě metody dávají v případě Voynichova rukopisu výsledky zcela srovnatelné s texty přirozeného jazyka. Tvary liter, jak bylo dále demonstrováno, vykazují některé styčné body se systémy doloženými na indickém subkontinentu. Dne 23. 10. vystoupil **Jindřich Toman** (Department of Slavic Languages and Literatures, College of Literatures, Science and the Arts, Michigan University) se svou již druhou přednáškou v Kruhu v roce 2024 (první se uskutečnila 15. 5.), tentokrát na téma: *Jak se dělal 9sil? Problematika avantgardních skupin ve světle dopisů Karla Teiga*. Přednášející v ní představil edici dopisů Karla Teiga adresovaných v první polovině dvacátých let 20. století jeho příteli a spoluzakladateli Devětsilu Artušii Černíkoví. Vedle několika tematických okruhů (zejména poměr k nově vzniklé Komunistické straně Československa, proletářské kulturní hnutí Proletkult, proletářská poezie) se Toman zaměřil hlavně na informace „provozního“ rázu: Devětsil jako organizovaná skupina, její vymezení vůči jiným skupinám, role skupinového avantgardního časopisu a další. Zmínil se též o materiálech z Teigovy cesty do Paříže v létě 1922, které jsou dokladem jeho úsilí koncipovat Devětsil jako nadnárodní iniciativu. Poslední říjnovou středu, 30. 10., nastínil **Roman N. Krivko**

(Institut für Slavistik, Universität Wien) osudy Matiji Murka, slavisty slovinského původu spjatého s meziválečnou Prahou a Slovanským ústavem, zvláště jeho kontakty s jazykovědci bývalého carského Ruska, z nichž se někteří dostali do Československa, jiní žili v Sovětském svazu a další na Ukrajině. Přednáška, nesoucí název *Matija Murko and his relations with scholars from the former Russian empire: independent Ukraine (1918–1921), Russian emigration in Europe (1919–1924), and early Soviet Union (1921–1924)*, nastolila obecnější problematiku navazování a udržování sítě vědeckých kontaktů ve válečných a poválečných časech a kontaktů s vědci v totalitních státech. Dne 6. 11. představili **Martin Stluka** a **Václav Cvrček** (oba Ústav Českého národního korpusu FF UK, ten je nyní součástí Ústavu lingvistiky FF UK) projekt *HiČKoK – historie češtiny v korpusovém kontinuu*. Jeho cílem je vytvoření jednotného korpusu, který obsáhne slovní zásobu a gramatické struktury od počátků po současnost a vytěží tak databázové zdroje omezené na jednotlivé etapy vývoje češtiny, které dnes spravují rozličná odborná pracoviště. Přednášející na příkladech ukázali, jak v praxi vypadá klíčový úkol – vytvoření aplikace, která umožní adekvátní a v čase srovnatelnou morfologicko-syntaktickou a lexikální analýzu různých období jazykového vývoje. Na 13. 11. jsme do Kruhu pozvali **Pavla Hoška** (Katedra religionistiky ETF UK). Proslavil přednáškou *Duchovní rozměr myšlení a díla Bohumila Hrabala*, v níž publiku představil a rámcově zhodnotil objev donedávna neznámých projevů Bohumila Hrabala pronesených v 80. letech na evangelické faře v Libici nad Cidlinou. Dochovaly se ve zvukové podobě na magnetofonových kazetách. Nejde ani o literární díla, ani o pečlivě připravené projevy, ale o improvizované pravidelné besedy s farníky, které však v Hoškově výkladu pozoruhodně nasvěčují křesťanské motivy v díle katolicky vchovaného spisovatele; ve vydáních Hrabalových děl za komunistického režimu byly příslušné pasáže někdy postiženy cenzurou. Hošek nabídl i odvážné vysvětlení, proč se mladý právník Hrabal vydal pracovat rukama: upozornil v jeho proslovech na analogie umění (ve smyslu „všichni máte tvořit“) a náboženství („všichni máte být malí Kristové“). Shodou okolností mohl Pavel Hošek v Kruhu ukázat malý knižní výbor z popisovaných textů (Bohumil Hrabal: *Bohové jste vy*. Ed. Pavel Hošek. Praha: Biblion, 2024), který z nahrávek připravil a který právě v den přednášky dorazil z tiskárny. Dne 27. 11. navštívil Kruh **Tomáš Kubíček**, ředitel Moravské zemské knihovny v Brně a zakladatel Knihovny Milana Kundery. Promluvil na téma *Střední Evropa v dialogu Milana Kundery a Karla Kosika*. Dialog mezi těmito osobnostmi ukázal v širokém kontextu a různé jeho polohy rekonstruoval na základě jejich korespondence, ale i studii z Kosikovy knihy *Předpotopní úvahy* (vydané v nakladatelství Torst v roce 1997). Připomněl též názhledy dalších autorů, kteří se k dodnes aktuálnímu tématu střední Evropy (a v této souvislosti i k tzv. českému údělu) vyjadřovali od 60. let 20. století a širě vzato ještě déle, už od národního obrození. Přednášející poté přidal ještě další poutavou prezentaci, věnovanou vzniku a podobě nově založené brněnské Knihovny Milana Kundery. Hostem setkání Kruhu dne 4. 12. byla **Klára Osolobě** (Ústav českého jazyka FF MU), čerstvě dosáhnuvší profesorského gradu, jejíž hlavní doménou zájmu je počítačová lingvistika se zaměřením zvláště na morfologii a slovtvorbu českého jazyka. Tomu odpovídalo i vymezení tématu přednášky (*Přegenerování a podgenerování: jak efektivně vyhledávat v jazykových korpusech data pro lingvistický výzkum*). Referující v ní nastínila některé speciální otázky automatické morfologické analýzy v Českém národním korpusu (zaměřila se na deverbativní názvy osob, apelativa i propria, tvořené konverzí *l*-ového přičestí k deklinačnímu typu „pán“). Dne 18. 12. se v Kruhu uskutečnil obvyklý bilanční večer s názvem *Nové edice České knižnice*. Zástupce redakční rady České knižnice se sice v úvodním slovu zmínil i o jiných nových svazcích ediční řady (prózy Růženy Svobodové, *Tovaryšstvo Ježíšovo* Jiřího Šotoly, raná tvorba Ivana Olbrachta, právě vydávaná *Staročeská kronika tak řečeného Dalimíla*), ale hlavním tématem byla dvojsvazková edice *České snáře (snů roku 1979)* Ludvíka Vaculíka. Všichni členové a členky edičního týmu – **Petr Šámal**,

Daniela Iwashita, Hana Kosáková a Michal Kosák (všichni ÚČL AV ČR) – představili náročnou práci na textu, který vzhledem k vydávání v nestandardních podmínkách samizdatu i snaze o utajení některých reálií není snadné uchopit textologicky ani interpretačně. Kritickou edici románu doprovodili i edici sborníku *Hlasy nad rukopisem Vaculíkova Českého snáře* a materiálem umožňujícím detailní představu o době vzniku a o smyslu textu. Spory o *Český snář* patří k významným bodům české literatury druhé poloviny 20. století. Zájmem je po použití šifry uvedené na webu České knižnice umožněn přístup k digitálním materiálům o dějinách textu.

Letní běh přednášek zahájil 19. 2. **Jiří Hedánek**, filolog (fonetik, translátolog) a teolog (biblista), spoluvůdce dvou nedávných biblických překladů (*Bible 21 a Českého studijního překladu*). Jeho přednáška nazvaná *O překládání Bible: zkušenosti a výhledy* (volně navazující na příspěvky, s nimiž v KPČJ vystoupil v letech 2022 a 2024) načrtla na základě systematicky reflektovaných zkušeností získaných v práci na dvou typově rozdílných translacích možné souřadnice, jimiž by se měly nechat vést případné budoucí překladové projekty (hlavní okruhy úvah se týkaly účelu překladu, překladatelského týmu, otázek jazyka, žánrů, technického zabezpečení, potřebné pomocné literatury, financování). Referent také prezentoval návrh ideální podoby možného studijního oboru zaměřeného právě na problémy spojené s překládáním bible. Následně, 26. 2., proslavila **Veronika Sladká** (Knihovna AV ČR) přednášku na téma *Nejnovější poznatky z výzkumu typografie ivančických tisků jednoty bratrské (1562–1578)*. Navázala na svou disertační práci *Tiskárna jednoty bratrské v Ivančicích a její tisková produkce* (2024) a vyzdvihla organizovanost, ambiciózní mediální strategii a mimořádnou finanční nákladnost výbavy bratrské tiskárny. Ivančická officína vlastnila například u nás bezkonkurenční počet 965 iniciálových štokků, jež se nejvíce uplatnily v bratrských kancionálech, a 19 písmových sad. Díky badatelskému úsilí přednášející byl vyvrácen názor, že by tiskařský materiál jednoty byl převzat od Alexandra Oujezdeckého. Iniciály s figurálními nebo florálními motivy (zálibu v rostlinách lze zřejmě připsat biskupu-pisaři Janu Blahoslavovi) byly vybírány záměrně, měly vztah k tématu písně nebo kázání. Bratrské tisky sledovaného období zacházely inovativně také se čtenářskými pomůckami, jako jsou trojlístek, rubrika, tzv. severinská ozdůbka či ukazovací ručička. Přednáškový cyklus pokračoval 5. 3. vystoupením **Marie Štěpánové** (Ústav jazyků a lékařské terminologie 3. LF UK) s názvem *Čeští krajané v Bosně a Hercegovině: uchování jazyka a kultury předků*. Ve své přednášce seznámila posluchače s výsledky několika svých výzkumných cest do Bosny a Hercegoviny (2016–2023), při nichž byli vyhledáváni poslední mluvčí češtiny: potomci Čechů usídlených v Nové Vsi a Mačině Brd v letech 1894–95. Zaměřila se na řadu aspektů života našich krajanů, jako jsou média, školství, výchova v rodině, náboženství, spolkový život, politika i další, které podle zkušeností respondentů mohly působit negativně či pozitivně na užívání, uchování a mezigenerační předávání zděděného jazyka. V přednášce byly využity autentické ukázky z přednašeččina vlastního rozsáhlého korpusu přibližně 200 hodin nahrávek se šesti desítkami mluvčích. Přednáška byla velmi poutavá a členitá, neboť ji vedle mluveného a psaného slova tvořily i zmíněné nahrávky a bohatá fotodokumentace. O týden později, 12. 3., pojednala **Anna Michalcová** (oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR) o tématu *Bible cisterciácká (1456) jako pramen k poznání staročeské kvantity*. Zkoumaný rukopis třetí redakce je dnes již skoro jedno století uložen v New Yorku, a protože se vyznačuje poměrně důsledným uplatněním diakritického pravopisu, může jeho výzkum podstatně přispět k rekonstrukci staročeské kvantity a písarských zvyklostí 15. století. Přednášející představila mimořádnou bohatost české středověké biblické translologie (celkem 245 staročeských pramenů, většinu z nich ovšem tvoří fragmenty) a specifitnost třetí redakce, zejména její vysoký stupeň unifikovanosti. Dále se věnovala značení kvantity v Bibli cisterciácké, relativně nejdůsledněji podle výzkumných sond signalizované v případech *ie, ó, í a á*, a blíže charakterizovala značení kvantity posesivních tvarů *náše, vaše* (jsou zapisovány téměř vždy

s délkou) a přechodníkových forem typu *majic/majíc* (jsou distribuovány tak, že v sg. f. je téměř vždy krátkost, v plurálu vždy délka). Následující středu, 19. 3., zavedl **Tilman Berger** (Tübingen) posluchače mezi *Čechy na tubinské univerzitě v raném novověku*. V univerzitních matrikách se mu podařilo s velkou pravděpodobností identifikovat zhruba padesátku studentů, kteří mezi léty 1477 a 1648 přišli na tuto menší, ale velmi starou univerzitu z českých zemí. Osudy tří z nich, matematika a muzikologa Erasma Hořického († 1533), šlechtice a vojáka Viléma Janovského z Janovic a Klenova (1489–1562) a lékaře a profesora medicíny Jana Plachetského (1574–1635), přiblížil podrobněji. Závěrem popsal peripetie, za nichž zjistil (s pomocí A. Andrové Fidlerové), jak se do univerzitní knihovny dostal exemplář prvního vydání Bible kralické. Dne 26. 3. jsme v Kruhu naopak uvítali hosta, který nemusel vážit dalekou cestu: anglistu **Jana Čermáka** (Ústav lingvistiky FF UK). *K překladu anglického aliterčního verše* nás uvedl jak obecným poučením o tomto principu organizace poetického textu, tak konkrétními příklady z vlastní práce. Jedním z příkladů byla staroanglická báseň *Béowulf* (vznikla asi 750–800, rukopis máme z doby kolem roku 1000), druhá rozebíraná ukázka byla o poznání mladší, báseň *Pan Gawain a Zelený rytíř* z konce 14. století. Jan Čermák nejen osvětlil užívání aliterace ve dvou fázích dějin anglického jazyka (pozitivní ohlas vzbudilo i předčítání historických textů), ale také nastínil úskalí, která musel překonávat při vlastním překládání obou děl do češtiny: oceňovaný komentovaný překlad *Béowulfa* vyšel v letech 2003 (Praha: Torst) a 2020 (Praha: Jitro), na *Panu Gawainovi* překladatel dosud pracuje. Vzhledem k odlišné struktuře jazyků i rozdílné poetice představuje archaická anglosaská aliterace velkou překladatelskou výzvu. Týden nato, 2. 4., přišla **Radka Ranochová** (Praha) posluchače seznámit s tématem *Znaková řeč mniichů ve středověku a dnes*. Čerpala přitom ze své monografie *Mluvit mlčky: znaková řeč ve středověkých kláštorech*, jež se dočkala druhého vydání v češtině a překladu do němčiny. Terminologicky rozlišujeme *znakovou řeč* (při silentiu) vs. *znakový jazyk* (neslyšících). Znaková řeč se uplatňovala a zčásti dosud uplatňuje zejména u benediktinů, cisterciáků a trapistů (například v trapistickém klášteře Sept Fons je doloženo skoro 900 znaků), u prvních dvou řádů se vyskytovala zvláště ve středověku. Její užití plyne z vysokého ocenění ticha a mlčení v souvislosti s modlitbou, kontemplací a celkově vnitřním duchovním životem řeholních řádů. Z našeho prostředí se zachovaly dva katalogy znaků, oba z vyšebrodského cisterciáckého kláštera. V západní Evropě je obdobných katalogů dochováno více, zajímavý je přitom tamější znak pro význam „Bohemus vel hereticus“ („Čech nebo/li heretik“): jako když se pes drbe za uchem. Dne 9. 4. obrátil **Václav Maidl** (Klínec) pozornost na osobu podávanou v literárních příručkách jako druhořadý autor frašek a jako k habsburskému domu „hyperloajální“ zpátečník, mající „mnoho funkcí ve veřejných, především dobročinných ústavech“; pod titulem *Jan Nepomuk Štěpánek na pomezí českého a německého divadla raného 19. století* připomněl tohoto překladatele, dramatika, dramaturga a divadelního podnikatele. Ve světle dochované korespondence Maidl Štěpánka představil jako živoucí průsečík divadelního života střední Evropy, který soustřeďoval podněty pro divadelní provoz přicházející z českých zemí, ale i z Vídně, Mnichova, Berlína, Drážďan, Vratislavi nebo ze Lvova. Z množství drobných detailů pak vyvstal plastický obraz každodenního provozu české divadelní scény ve 20. a 30. letech 19. století. *Život: jazyková metafora* – tak nazval svou přednášku proslouvenou 16. 4. **Anton Markoš** (Katedra filosofie a dějin přírodních věd PFF UK). Z pohledu evolučního biologa a biosémiotika se zabýval paralelností mezi DNA a přirozeným jazykem a charakterizoval život jako řečový fenomén. Významnou shodou je znaková povaha DNA i přirozeného jazyka. V DNA jde při zápise zkušeností reálného života o výraznou redukci a kondenzaci, zápis se pak znovu specificky „rozvine“ v novém kontextu, tento „text“ a jeho „tradování“ mají přitom jako cíl evoluci. Pozoruhodné je, že genetický kód si uchovává – dosud nevysvětlené – v celé biosféře jednotný princip, veškerý život je zapisován jedním kódem. Přednáška, již 23. 4. proslavily **Lucie Jílková** a **Helena Ůzorencik**

(obě oddělení stylistiky a sociolingvistiky ÚJČ AV ČR), nesla název *K výzkumu jazykové krajiny v České republice*. Publikum v ní bylo seznámeno s jednou z novějších sociolingvistických disciplín, věnující se výzkumu nápisů ve veřejném prostoru. V české lingvistice jsou výzkumy jazykové krajiny (*linguistic landscape*) dosud zaměřeny především na otázky vícejazyčnosti. Přednáška s využitím aktuálních fotografií z veřejného prostoru a jejich komentářů představila i další možná výzkumná témata, jako je distribuce variet a variant češtiny, multimodalita a jazykový management. Závěrečná úvaha se věnovala využití poznatků z výzkumů jazykové krajiny při popularizaci lingvistiky a přerostla v živou diskusi přednášejících s publikem. **Ondřej Vinš** (Ústav bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících FF UK) dal své přednášce konané 30. 4. název *Černý humor v české literatuře a Ludvík Aškenazy: předběžné poznámky*. V její první části přiblížil existující, značně rozrůzněné teorie a koncepty komiky a humoru (zejména pak humoru černého) v českém i zahraničním mezioborovém kontextu. Poté se s jejich oporou – nad ukázkami z poezie i prózy a v debatě s publikem – zaměřil na sémantické pole (černého) humoru v díle Ludvíka Aškenazyho (1921–1986). Dne 7. 5. se **Jan Bílek** (Katedra českého jazyka a literatury PedF UHK) věnoval ve své přednášce tématu *Pátečníci známi i neznámi*. Představil pátečníky jako volnější soukromou skupinu asi šedesáti českých intelektuálů, jež kolem sebe sdružil Karel Čapek (1890–1938) a hostíval je v letech 1924–1938 ve svém bydlišti vždy v pátek v pozdním odpolední při neformálních debatách. Skupinu tvořili spisovatelé, filozofové, novináři, politici i vědci a patřili mezi ně – a zvláště byli připomenuti – také jazykovědci Vilém Mathesius a Jan Mukařovský. Přednášku doprovázel vzácný dokumentární materiál z knihy Jana Bílka a Jarmily Schreiberové *Pátečníci na fotografiích Karla Čapka* (Praha: Památník národního písemnictví, 2024). Poslední přednášku letního běhu proslovil 14. 5. **Rudolf Vévoda** (Praha) na téma *Jaroslav Seifert v hledáčku Státní bezpečnosti*. Zájem komunistické politické policie o básníka byl dlouhodobý: osobní svazek vedený na Seiferta pod krycím jménem Lípa a uchovaný dnes jen na mikrofiši byl založen v první půli 50. let, ukončen byl v roce 1956, ovšem již v roce 1957 byl obnoven (reaktivace proběhla v souvislosti s chystanou návštěvou Romana Jakobsona), znovu ukončen byl v roce 1961. Výrazněji se StB začala zabývat Seifertem v souvislosti s jeho podpisem Charty 77, svazek byl toho roku znovu vyzvednut. Rozpracování tohoto „objekta“ (řečeno jazykem StB) bylo dále podníceno, když byla Seifertovi udělena v roce 1984 Nobelova cena; tu se režim snažil zprvu upozadit, později si přivlastnit. Sledování zájmu se stala rovněž básníková dcera Jana a jeho zeť. Hlavním cílem StB byla v Seifertově případě jeho izolace, odloučení od disentu a samizdatu, zasetí nedůvěry vůči těmto domácím a zahraničním exilovým kruhům a také převedení autorských práv k jeho dílu pod režimní agenturu.

Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK
náměstí Jana Palacha 1/2, 116 38 Praha 1
robert.dittmann@ff.cuni.cz

Tento článek je volně přístupný na základě licence *Creative Commons Uvedte původ 4.0 Mezinárodní veřejná licence*.
This is an open access article under the terms of the *Creative Commons Attribution 4.0 International Public License*.